

Ważny element w tym celu jest także praca. Po krótkim wstępie, w którym autor przedstawia ogólny obraz wzmiankowanego regionu, rozkłada się na dwa części: 1. Kultura i 2. Historia. W części pierwszej autor przedstawia historię kultury i sztuki w tym regionie, w tym czasie, w którym autor pisze. W części drugiej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części trzeciej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części czwartej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części piątej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części szóstej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części siódmej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części ósmej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części dziewiątej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części dziesiątej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie.

Ważny element w tym celu jest także praca. Po krótkim wstępie, w którym autor przedstawia ogólny obraz wzmiankowanego regionu, rozkłada się na dwa części: 1. Kultura i 2. Historia. W części pierwszej autor przedstawia historię kultury i sztuki w tym regionie, w tym czasie, w którym autor pisze. W części drugiej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części trzeciej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części czwartej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części piątej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części szóstej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części siódmej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części ósmej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części dziewiątej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części dziesiątej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie.

Ważny element w tym celu jest także praca. Po krótkim wstępie, w którym autor przedstawia ogólny obraz wzmiankowanego regionu, rozkłada się na dwa części: 1. Kultura i 2. Historia. W części pierwszej autor przedstawia historię kultury i sztuki w tym regionie, w tym czasie, w którym autor pisze. W części drugiej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części trzeciej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części czwartej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części piątej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części szóstej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części siódmej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części ósmej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części dziewiątej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części dziesiątej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie.

Dariusz Kuchta

BRUCATO. HISTOIRE ET ARCHÉOLOGIE D'UN HABITAT MÉDIÉVAL EN SICILE.
Sous la direction de J.-M. Pesez. École Française de Rome, vol I-II, Rzym 1984, ss. 827,
140 rycin, 2 plany zbiorcze, 104 tablice, 164 fotografie.

Podobnie jak na innych obszarach śródziemnomorskich, systematyczne badania wykopaliskowe obiektów postklasycznych podjęto na Sycylii znacznie później niż w krajach Europy północnej i wschodniej. Wśród przyczyn tego stanu rzeczy J.-M. Pesez podkreśla zarówno obfitość atrakcyjnych pomników starożytności skupiających uwagę archeologów, jak i, szczególnie, brak wyraźnie sformułowanej problematyki badawczej. Rozwój badań historycznych opartych na stosunkowo obfitych przekazach pisanych nie wymagał też, jak się zrazu wydawało, stosowania metod archeologicznych. Z niezbędności ich zastosowania zdano sobie w pełni sprawę dopiero w początkach lat 70-tych. Wtedy to właśnie, w ramach prowadzonych już wcześniej studiów nad ceramiką średniowieczną okresu arabsko-normańskiego oraz późnego średniowiecza, kształtował się stopniowo kwestionariusz badawczy umożliwiający pełniejsze wykorzystywanie nie tylko samego materiału zabytkowego, lecz także struktury zespołów

¹ Z wyjątkiem prac na ten temat autor wspomina w rozdziale 8. Architektura. The architecture of medieval Sicily. In: *Medieval Sicily*, ed. J. P. Lynch, B. A. Berenson, vol. 1, Sicily, 1, 1981, s. 107. Ważny element w tym celu jest także praca. Po krótkim wstępie, w którym autor przedstawia ogólny obraz wzmiankowanego regionu, rozkłada się na dwa części: 1. Kultura i 2. Historia. W części pierwszej autor przedstawia historię kultury i sztuki w tym regionie, w tym czasie, w którym autor pisze. W części drugiej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części trzeciej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części czwartej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części piątej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części szóstej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części siódmej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części ósmej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części dziewiątej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie. W części dziesiątej autor przedstawia historię sztuki i architektury w tym regionie.

ceramicznych oraz kontekstu w jakim występują jako źródła informacji o technologii, centrach produkcji i dystrybucji rzemieślniczej, społecznych stosunkach produkcji, wymianie lokalnej, tradycji kulturowej i jej przeobrażeniach na skutek kontaktów z ośrodkami islamskimi, italskimi, hiszpańskimi. Problematyka ta wyznaczać będzie odtąd rodzaj „faktów” uznawanych za priorytetowe, które archeolog ma za zadanie „ustalić”, a zatem określać także nowe kierunki poszukiwań terenowych programowanych i realizowanych bądź przez miejscowe ośrodki konserwatorsko-muzealne, bądź też przez ekipy z zewnątrz uwzględniające, pomijane dotąd, uwarstwienia średniowieczne zalegające na obiektach antycznych (np. Monte Iato badane przez Instytut Archeologiczny w Zurychu).

Podjęte w 1972 roku prace wykopaliskowe w Brucato odpowiedzieć jednak miały także na innego rodzaju pytania badawcze. Zainicjowano je w ramach problematyki ukształtowanej już wcześniej w toku prowadzonych na terenie różnych krajów europejskich badań nad średniowiecznymi wsiami zaginionymi. I podobnie, jak miało to miejsce gdzie indziej, kwestionariusz badawczy (i jest to jedna z cech charakteryzujących archeologię średniowieczną) sformułowany został głównie przez historyków *sensu strictiori* odwołujących się do swoistych kompetencji archeologów tam, gdzie ich własny warsztat badawczy okazuje się niewystarczający. Komplementarność obu rodzajów kompetencji okazała się zresztą i tym razem niezawodną podstawą efektywnej współpracy, której konkretne rezultaty przedstawione zostały w omawianej publikacji. W tym też główny jej walor zasługujący na tym większą uwagę, że wraz z pracami prezentującymi wyniki prac wykopaliskowych prowadzonych bądź przez ekipy włoskie, bądź też we współpracy z badaczami polskimi, angielskimi i francuskimi na obiektach średniowiecznych, takich jak np. Torcello na Lagunie Weneckiej, Castello di Genova w Ligurii, Castelseprio w Lombardii, Torre Civica di Pavia, Capaccio Vecchia i Altavilla Salentina na terenie Kampanii, Palazzo Pretoria di Prato, Fortezza di Grosseto, czy wreszcie San Lorenzo Maggiore w Neapolu i Scarlino w Południowej Toskanii, należy do serii tych publikacji, które dają najpełniejszy obraz aktualnego stanu badań i które w najbliższych latach wpływać będą na dalszy rozwój archeologii średniowiecznej w Italii. Nie sposób pominąć także ogólniejszego aspektu omawianej monografii. Stanowi ona bowiem także pewną propozycję w zakresie nie rozwiązanego dotąd problemu znalezienia właściwej formuły publikacji obfitego z reguły materiału źródłowego pozyskiwanego w toku systematycznych badań na stanowiskach wielowarstwowych. Z tego też względu niezależnie od zainteresowań badawczych odbiorcy stanowić może dla niego pewien układ odniesienia skłaniający do refleksji m. in. w zakresie szeroko pojętej problematyki wyboru właściwych strategii badawczych, metod eksploracji, dokumentowania odkrywanych obiektów i materiału zabytkowego, udostępniania osiągniętych rezultatów, a nade wszystko w zakresie historycznej i antropologicznej interpretacji źródeł archeologicznych.

Osada w Brucato powstała w okresie panowania arabskiego na Sycylii na wzgórzu znanym z pozostałości wcześniejszego osadnictwa (datowanych na okres od końcowego neolitu po III w. p.n.e.), którego dominującym elementem topograficznym (określającym aktualną nazwę stanowiska „Mura Pregne”) są dobrze zachowane resztki megalitycznych murów obronnych osady związanej z pobliską Himerą. Po okresie rozkwitu przypadającego na lata panowania normańskiego, Brucato podupada. W XIV wieku staje się ponownie ufortyfikowanym centrum, którego nagły i nieodwracalny upadek spowodują wojna między Neapolem a Aragonią oraz walki wewnętrzne.

Podjęte w 1972 r. przez VI Sekcję École Pratique des Hautes Études (a następnie prowadzone przez jej następczynię École des Hautes Études en Sciences Sociales) cztery kolejne kampanie wykopaliskowe, uczyniły z Brucato swoiste laboratorium doświadczalne, w którym archeologowie, historycy i etnografowie operując właściwymi swjej specjalności danymi oraz wymieniając doświadczenia badawcze, podjęli próbę systematycznego odtworzenia swoistych cech kultury średniowiecznej wsi sycylijskiej.

Dane archeologiczne zapewniały zresztą wyjątkowo korzystne warunki realizacji tak pojętego programu. W wielu wypadkach bowiem odkrywane obiekty spełniały w znacznym stopniu oczekiwania tego, co w żargonie nowych archeologów określane bywa mianem „przesłanki

pompejańskiej”, tj. pełną niemal obserwację niezakłóconych przez późniejsze procesy układów zabytkowych wraz z towarzyszącym im kontekstem. Złożyły się na to powtarzające się w krótkich odstępach czasu nagle destrukcje domostw, w których zachowały się niekiedy w pierwotnym układzie całe zespoły wyposażenia informujące zarówno o rodzaju wykonywanych czynności jak i wewnętrznej organizacji przestrzeni społecznej w ich obrębie. Zarówno bogactwo danych kontekstualnych, jak i obfitość pozyskanego tu materiału zabytkowego, czynią z tego najlepiej zbadanego i udokumentowanego archeologicznie stanowiska średniowiecznej Sycylii niezwykle operatywny układ odniesienia i rodzaj narzędzia badawczego dla archeologii średniowiecznej zarówno Italii, jak i innych obszarów śródziemnomorskich.

Praca, pomijając wprowadzenie i rozważania wstępne, podzielona jest na trzy zasadnicze części: metodologiczną (ss. 3-36) pióra J.-M. Pesez i F. Piponnier; analityczną (ss. 37-694) obejmującą zarówno przekazy pisane, jak i dane archeologiczne, numizmatyczne, etnograficzne, której autorami, obok wymienionych wyżej, są m. in. G. Gautier-Bresc, H. Bresc, J.-M. Poisson, R. Bucaille, B. Maccari, P. Beck i F. D'Angelo oraz interpretacyjno-syntetyczną (ss. 695-779), zamkniętą wnioskami H. Bresca (ss. 783-791), dotyczącymi wkładu archeologii w rozwój wiedzy o kulturze Sycylii w XIV stuleciu. Uwagi nasze, z natury rzeczy selektywne, odnoszą się będą kolejno do wymienionych wyżej części pracy.

Tak więc w części metodologicznej znajdujemy zarys problematyki badań, opis metody prac wykopaliskowych, które są nie tylko zastosowaniem, ale i rozwinięciem doświadczeń zdobytych już uprzednio, w trakcie badań nad wsiami opuszczonymi w różnych regionach średniowiecznej Europy. Mamy tu dalej także opis metod związanych z analizą danych materiału zabytkowego, w których F. Piponnier daje jasną ekspozycję swego podejścia do zagadnienia wykorzystując doświadczenia rozmaitych prac wykopaliskowych zarówno w basenie Morza Śródziemnego (łącznie z Koryntem), jak i innych krajów, np. skandynawskich. J.-M. Pesez przedstawia problemy związane z realizacją monografii Brucato. W sumie mamy tu zatem do czynienia z interesującymi wypowiedziami, które świadomie przedstawiają typ doświadczeń badawczych archeologii średniowiecznej krajów europejskich znacznie odbiegający od tendencji jakie w tym zakresie notujemy w środowiskach „nowej archeologii”. Stanowisko takie może oczywiście budzić nie tylko aprobatę. Wyeksponowane założenia są jednak konsekwentnie zrealizowane i z tego m. in. względu zasługują na baczną uwagę.

W części drugiej H. Bresc przedstawia obszernie problematykę badań w Brucato w świetle źródeł pisanych, a J.-M. Pesez – topografię oraz dokładny opis archeologicznych układów stratyfikacyjnych charakteryzujących to stanowisko. Mamy dalej do czynienia ze zbiorowym (z podziałem na poszczególne odcinki eksplorowane w toku badań) przedstawieniem stratygrafii stanowiska oraz odkrytych w części eksplorowanej, układów przestrzennych. C. Di Stefano przedstawia problematykę oraz materiały dotyczące okresów wcześniejszych. Ceramikę wczesnośredniowieczną analizują i przedstawiają B. Maccari, J.-M. Poisson oraz F. D'Angelo, a zabytki ruchome innego typu łącznie z monetami – F. Piponnier oraz G. Gautier-Bresc. Materiał osteologiczny i botaniczny opracowany został przez C. Bossard-Beck. Część tę kończy niezwykle interesujące studium J.-M. Poissona poświęcone danym etnograficznym związanym z tradycyjnym sycylijskim budownictwem mieszkalnym.

Część interpretacyjno-syntetyczna to obszerne studium, na które składają się opracowania wyżej wymienionych autorów, poświęcone kulturze materialnej oraz innym aspektom kultury późnośredniowiecznej Sycylii.

Najściślej powiązane z badaniami innego rodzaju przekazów dane wykopaliskowe występowały w Brucato w podwójnej niejako roli: z jednej strony były niezastąpionym ośrodkiem weryfikacji (bądź falsyfikacji) hipotez opartych na już wcześniej posiadanej wiedzy, z drugiej zaś – podstawą pozyskiwania nowej jakościowo, często nieoczekiwanej wiedzy o rozmaitych aspektach społeczeństwa, gospodarki i kultury średniowiecznej Sycylii. Pewne szczególne właściwości obiektu spowodowały, że materialne wyposażenie osady zachowało się tu w nie spotykanej gdzie indziej obfitości i często w nie zakłóconych układach odwzorowując stan rzeczy w momencie jej zniszczenia wskutek wydarzeń militarnych. Fakt ten na równi z trafnie dobraną strategią badawczą, ścisłym współdziałaniem z naukami przyrodniczymi oraz

komplementarnością danych pozyskiwanych przez dyscypliny współdziałające, uczynił Brucato szczególnie ważnym świadectwem raptownego wzrostu gospodarczego, rozwoju osadnictwa i kultury materialnej, tj. przemian jakie przeżywała Sycylia u progu ery nowożytnej – w drugiej połowie XIII i pierwszej połowie XIV stulecia.

Jest więc Brucato przede wszystkim materialnym świadectwem kultury średniowiecznych latyfundiów na Sycylii. Ogólna niestabilność osadnictwa związana z kształtowaniem się tej, zależnej ściśle od kształtującego się wówczas międzynarodowego rynku zbożowego, formy produkcji rolniczej, nie oznaczała obniżenia poziomu materialnych warunków bytu związanych z nią centrów. Domostwa odkryte w Brucato są bowiem – z punktu widzenia techniki wykonania, rozmiarów i walorów użytkowych – porównywalne z XIV-XV-wieczną miejską zabudową Palermo. Wnikliwą analizę porównawczą H. Bresca uznać można, jak się wydaje, za wzorcowy wręcz przykład współpracy interdyscyplinarnej. Odkrycia w Brucato są też cennym świadectwem początków procesu średniowiecznej urbanizacji Wyspy. Wskazuje na to sposób zabudowy, układ przestrzenny domostw. Dom w Brucato jest domem typu miejskiego – bez obejścia, wzniesiony w jednym zwartym bloku, oddzielonym od innych tylko wąską uliczką. Tego rodzaju układ topograficzny podstawowej jednostki mieszkalnej jest cechą ówczesnego domu miejskiego także w innych ośrodkach. Jednocześnie jednak Brucato zdaje się być pozbawione wielu urządzeń komunalnych charakteryzujących nawet ośrodki takie, jak Trapani, Monte San Giuliano czy Polizzi, a sam dom źle zaopatrzonej w wodę i w światło, a ponadto pozbawiony istniejących gdzie indziej (np. w Palermo) instalacji sanitarnych (latryny, miejsca do mycia i kąpeli, prostych urządzeń kanalizacyjnych), zdaje się potwierdzać hipotezę o szybkiej, arbitralnej lokacji osady i jej równie szybkim zaniku, zanim jeszcze intensywna, stosunkowo zróżnicowana działalność gospodarza jej mieszkańców zdołała wzbogacić ogólny obraz osady o elementy pewnego dobrobytu, a nawet komfortu, którego wymownym świadectwem były gdzie indziej właśnie urządzenia zbiorowego użytku. Mamy zatem w Brucato do czynienia ze wstępnymi niejako przejawami procesu urbanizacji.

Okres trwania Brucato przypada na czas przemian jakim podlegało rozproszone dotąd osadnictwo przybierając stopniowo formę odpowiadającą gospodarce latyfundiowej. W materiałach Brucato możemy istotnie obserwować zarówno cechy poprzedniego okresu, jak i te, które charakteryzują Sycylię u progu doby nowożytnej. H. Bresca przytacza tu m. in. fakt konsumpcji wieprzowiny jako archeologiczny wskaźnik chrystianizacji obyczajów (por. dane s. 615-671).

Wyposażenie domostw w rodzaj utwardzonych płaszczyzn ze śladami ognia (por. s. 734 n.) wiąże się z kolei z hipotezą dotyczącą pewnego archaizmu w zakresie obyczajów kulinarnych. Urządzenia te miałyby mianowicie służyć do wypieku z mąki rodzaju cienkich placek, podplomyków (galettes) – techniki raczej obecnej średniowiecznej kuchni sycylijskiej, ale za to notorycznie obecnej w tradycyjnej recepturze kuchni arabskiej czasów dynastii abbasydzkiej i fatymidzkiej. Sycylia przeszła wprawdzie bardzo wcześnie na wypiek owalnych bochnów, wyrosłych i pieczonych w piecu, jak to poświadczają dokumenty normańskie wymienające „cuchię” jako miarę dziennej konsumpcji dorosłego mężczyzny. Odkrycia w Brucato – jeśli podana interpretacja jest poprawna – wskazywałyby zatem na przetrwanie starej tradycji, która jeszcze w XIV stuleciu współistniała z nowymi sposobami wypieku chleba. Szybko natomiast mieszkańcy Brucato przyswoili sobie inne recepty kulinarne. Szczególnie rozpowszechniona była np. „cuchina”: danie mięsne z jarzynami (suszonymi i świeżymi) poświadczone dla Palermo już od 1196 roku. Szybko zaadoptowane zostały też niektóre nowe elementy wyposażenia wnętrza domostw mieszkalnych, w których zresztą uderza dominacja elementów kamiennych przy braku wielu znanych już gdzie indziej elementów wykonanych w drewnie.

Omawiane odkrycia łącznie z trafnie, jak się wydaje, wykorzystanymi danymi etnograficznymi stworzyły też podstawy bardziej wnikliwego spojrzenia na pewne, niedostępne bezpośredniej obserwacji, aspekty organizacji przestrzeni społecznej zarówno w obrębie poszczególnych jednostek zabudowy mieszkalnej, jak i w skali całego zespołu osadniczego. W Brucato organizacja ta nosi wiele cech przyszłej osady rolniczo-miejskiej; zwierzęta domowe – byłołobocze, drób, owce – z wyjątkiem, być może, kóz dostarczających mleka, trzymane są poza

obszarem zwartej zabudowy; przestrzeń społeczna „terre” dzieli się coraz wyraźniej na opozycyjne strefy — wewnętrzną związaną z zajęciami kobiet oraz zewnętrzną pozostającą wyłączną niemal domeną mężczyzn.

Zmiany obyczajów rejestruje się także w materiale ceramicznym. Początek XIV wieku to m. in. cezura w zakresie pojawienia się i szybkiego upowszechnienia indywidualnej zastawy stołowej udokumentowanej archeologicznie o bez mała całe stulecie wcześniej niż poświadczają to przekazy pisane.

W sumie zatem, materiały archeologiczne z Brucato stanowią oczywiście niepełne, ale niezwykle sugestywne przez swą konkretność, odwzorowanie przemian gospodarczych, społecznych i kulturowych w kluczowej dla dziejów Sycylii epoce przejścia ze średniowiecza do czasów nowożytnych. Zmiany organizacji przestrzeni społecznej w skali indywidualnej i kolektywnej, w wyposażeniu domostw i w szeregu innych dziedzinach kultury są tego przekonującym dowodem. Niezwykle interesujący jest przy tym fakt, iż wtedy to właśnie rodziły się cechy, które charakteryzować będą kulturę Sycylii następnych stuleci. Podkreślić jednak trzeba, iż ów proces przemian odbywał się pod wpływem silnych impulsów zewnętrznych, w warunkach ożywionej wymiany, przemieszczeń ludzi i dóbr, którego wyrazem staje się wzmocniona wymiana towarowo-pięniężna oraz wzrost ekonomiczny, w szczególności zaś przemiany w zakresie produkcji rolnej związanej coraz to bardziej z zewnętrznym rynkiem zbożowym. Podkreślić dalej wypada, iż analiza i interpretacja materiałów archeologicznych wymagała każdorazowej konfrontacji z danymi innego typu zmierzającej do osadzenia odkrytych realiów w szerszym kontekście. Było to zadanie niełatwe. Recenzowana publikacja wykazuje jednak, iż zostało ono spełnione. W rezultacie czytelnik otrzymuje publikację bogatą zarówno w warstwie dokumentacyjnej, jak i interpretacyjnej. Stanowić ona będzie zapewne jedną z pozycji, bez których trudno będzie się obyć badaczowi podejmującemu studia nad średniowieczem basenu Morza Śródziemnego.

Stanisław Tabaczyński